

Prawno-organizacyjne aspekty polsko-czechosłowackiej współpracy naukowo-technicznej w latach 1947–1971

BOGUSŁAW PIOTR MARKS

Marks, Bogusław Piotr: Legal organisational aspects of the Polish-Czechoslovak scientific-technical cooperation in the years 1947–1971

The article deals with the history of the Polish-Czechoslovak scientific-technical cooperation after the 2nd World War in the years 1947–1971 in the frame of the so-called Sofia arrangements of The Council for Mutual Economic Assistance (COMECON). It describes the activities of the bilateral committee and subsequent committees in the 50s and 60s of the 20th century. The study presents especially the changes in the regulational sphere of the Polish-Czechoslovak scientific-technical relations.

Key words *Czechoslovakia * Poland * scientific-technical cooperation * organizations * 2nd half of the 20th century*

Contact *Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (Poland), b.marks@onet.eu*

W moim artykule przedstawiona zostanie regulacyjna sfera polsko-czechosłowackich stosunków naukowo-technicznych w okresie od podpisania 4 lipca 1947 r. przez Polskę i Czechosłowację – pierwszej po II wojnie światowej – *Konwencji o zapewnieniu współpracy gospodarczej między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką* [dalej *Konwencją*] do przyjęcia w 1971 r. *Kompleksowego programu dalszego pogłębiania i doskonalenia współpracy i rozwoju socjalistycznej integracji gospodarczej krajów członkowskich RWPG*.

Jeszcze przed utworzeniem RWPG – Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, tzw. wówczas kraje demokracji ludowej (KDL) stworzyły własne, oryginalne koncepcje współpracy gospodarczej. Do podstawowych należały idee współpracy: słowiańskiej, krajów naddunajskich oraz państw Europy Środkowej i Południowej (w różnych jej wariantach)¹. Realizacji, w postaci współpracy polsko-czechosłowackiej, doczekał się jedynie fragment tej ostatniej. Wraz z *Konwencją* partnerzy podpisali 14 porozumień, w tym układ o współpracy naukowo-technicznej². Po utworzeniu RWPG, już na II Sesji organizacji (w sierpniu

¹ *Świat i Polska*, 1947, Nr 18, 23, 26, 28, 1948, Nr 1; *Życie Słowiańskie*, 1946, Nr 9, 10, 11, 1947, Nr 206, 1948, Nr 2/4; *Gospodarka Planowa*, 1946, Nr 1, 1947, Nr 1–2; *Życie Gospodarcze*, 1946, Nr 2, 1948, Nr 6; BENES, E.: *The Organization of Postwar Europe*. New York 1941, s. 227.

² *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 1950, nr 8, poz. 85. Na mocy *Konwencji* utworzono – we wszystkich ważnych dziedzinach gospodarki – ca 200 bilateralnych organów, w tym: 11 komisji, 62 komitety, 108 podkomitetów i 8 komisji specjalnych.

1949 r. w Sofii), przyjęte zostały zasady prowadzenia współpracy naukowo-technicznej. W literaturze przedmiotu określa się je jako *zasady softijskie*. Kraje członkowskie RWPG ustaliły wówczas, że świadczenia naukowo-technicznej będą wzajemnie przekazywane w sposób bezpłatny, za zwrotem jedynie kosztów sporządzenia kopii dokumentacji, czy też kosztów delegowania specjalistów. W programie współpracy naukowo-technicznej krajów RWPG, sformułowanym na wspomnianej II Sesji Rady, postanowiono³: 1) wymieniać dokumentację projektowo-techniczną, typowe projekty, rysunki i obliczenia, schematy technologiczne procesów produkcyjnych, informacje techniczne, licencje na wynalazki i udoskonalenia, materiały w dziedzinie organizacji produkcji; 2) dokonywać wymiany uczonych, specjalistów i kwalifikowanych robotników; 3) wspólnie opracowywać niektóre problemy techniczne w instytutach naukowo-badawczych, laboratoriach, biurach konstrukcyjnych; 4) pomagać sobie w prowadzeniu prac projektowych, geologicznych, badawczych, itd.; 5) wzajemnie kształcić kadry naukowe i techniczne w szkołach średnich i wyższych, wymieniać programy szkolenia i podręczniki; 6) organizować wspólnie konferencje naukowe i techniczne, wymieniać literaturę techniczną. Terminologia dotycząca współpracy naukowo-technicznej była uzgadniana przez partnerów w tzw. nomenklaturze świadczeń, którą rozumiano jako określenie treści i rozmiarów poszczególnych świadczeń, przewidzianych w tej współpracy⁴.

Czechosłowacja od samego początku sprzeciwiała się oparciu współpracy naukowo-technicznej pomiędzy krajami RWPG na *zasadach softijskich*, gdyż – jak tłumaczono – dla kraju tego jego osiągnięcia techniczne stanowiły „duchowy majątek”, w pewnej mierze rekompensujący brak znacznych bogactw naturalnych. Jak pisze H. Różański *zanosilo się na to, że w tej sprawie nie uda się nam uzyskać niezbędnego consensusu, co uniemożliwi przyjęcie przez RWPG odpowiedniej uchwały*⁵. Interesujące zatem muszą być powody – o których H. Różański już nie wspomina, a i autorowi nie udało się dotrzeć do jakichkolwiek materiałów na ten temat – nagłego wycofania w przeddzień II Sesji RWPG sprzeciwu przez stronę czechosłowacką.

Traktatowe podstawy polsko-czechosłowackiej współpracy naukowo-technicznej

Współpraca naukowo-techniczna odbywała się na podstawie układów (konwencji) o przyjaźni, pomocy wzajemnej i współpracy, zawieranych pomiędzy rządami państw na okres zazwyczaj 20 lat. Zgodnie z ich postanowieniami podpisywano porozumienia o współpracy naukowo-technicznej. Utworzone na ich podstawie – w końcu lat 40. i na początku 50. XX w. – dwustronne komisje, a później i komitety, działały do końca lat 50. i początku 60. XX w., kiedy to zreorganizowano aparat dwustronnej współpracy, przekształcając je i tworząc nowe organy.

³ Komisja Planowania przy Radzie Ministrów (= KP), sygn. 317/1, Notatka dotycząca uchwały II Sesji RWPG (Sofia 1949) w zakresie współpracy naukowo-technicznej. Materiały KP znajdują się obecnie w Archiwum Akt Nowych w Warszawie (= AAN); wcześniej znajdowały się w Archiwum Centralnego Urzędu Planowania w Warszawie.

⁴ AAN, Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego (= PKPG) 1611, Nomenklatura świadczeń, k. 37–62. Zalecano ją stosować od chwili ustalenia życzeń aż do parafowania umowy o przekazaniu świadczeń, a jeśli z przyczyn specjalnych nie można jej było zastosować, jako świadczenie przyjmowano tekst umowy.

⁵ RÓŻAŃSKI, H.: *Spojrzenie na RWPG : Wspomnienia, dokumenty, refleksje 1949–1988*. Warszawa 1990, s. 26–27. H. Różański był długoletnim (do grudnia 1968 r.) przedstawicielem Polski w różnych organach RWPG.

Pierwszą, zawartą w ramach obozu socjalistycznego, tego typu umową była podpisana 5 marca 1947 r. w Moskwie pomiędzy Polską a Związkiem Radzieckim⁶. Wyjątkowym, w ówczesnym okresie, zjawiskiem była – zapoczątkowana na mocy *Konwencji* z 4 lipca 1947 r. – polsko-czechosłowacka współpraca naukowo-techniczna⁷. Szeroki jej zakres, bogactwo stosowanych form oraz wymierne rezultaty w poszczególnych dziedzinach gospodarki, świadczą o tym, iż była ona odważnym eksperymentem zainicjowanym przez oba kraje. Można nawet zaryzykować tezę, że miała charakter integracyjny, choć trudno na jej podstawie formułować jakieś generalne sądy, gdyż współpraca ta trwała zbyt krótko⁸. Trzeba tu nadmienić, że wymiana świadczeń naukowo-technicznej odbywała się wówczas przeważnie na zasadach komercyjnych, choć dochodziło również do wymiany bezpłatnej. Na mocy wspomnianej *Konwencji* utworzono Polsko-Czechosłowacką Komisję Naukowo-Techniczną, którą w 1949 r. połączono z Komisją Przemysłową. Od 1953 r. jej nazwa brzmiała: Polsko-Czechosłowacka Komisja Współpracy Naukowo-Technicznej (KWNT).

Komisje zajmujące się współpracą naukowo-techniczną składały się z dwóch sekcji, reprezentujących poszczególne kraje, na czele których stali ich przewodniczący w randze wicepremierów, ministrów lub wiceministrów. Bieżącymi sprawami kierowały sekretariaty komisji. Decyzje dotyczące udzielania wzajemnej pomocy naukowo-technicznej zapadały na sesjach komisji, które – według ustaleń – powinny odbywać się na przemian 1–2 razy w roku w każdym z krajów⁹. W sesjach, obok stałych członków komisji, brali udział także eksperci poszczególnych krajów. Odnośnie do zgłaszanych wniosków zapadały uchwały. W dokumentach traktowano zazwyczaj ilość podejmowanych uchwał jako sumę okazanej pomocy naukowo-technicznej. Komisje i komitety współpracy naukowo-technicznej miały charakter organów kolegialnych. W ich skład – obok wyżej wymienionych – z reguły wchodził: przewodniczący centralnych organów planowania, przewodniczący komitetów do spraw nauki i techniki oraz ministrowie niektórych resortów. W dokumentach podkreśla się, że aparat współpracy w innych krajach RWPG był liczniejszy, aniżeli w Polsce i nieco inna była jego organizacja¹⁰.

Od II połowy lat 50. następowała reorganizacja aparatu współpracy naukowo-technicznej. Powołując się na zalecenia RWPG oraz postanowienia protokołu podpisanego przez premierów obu rządów dnia 11 lipca 1956 r. w Warszawie, 7 maja 1957 r. partnerzy podpisali *Układ między Rządem PRL a Rządem Republiki Czechosłowackiej w sprawie utworzenia Polsko-Czechosłowackiego Komitetu Współpracy Gospodarczej (KWG)*. Dwa lata później oba kraje postanowiły połączyć zagadnienia współpracy naukowo-technicznej i współpracy gospodarczej w ramach jednego organu. Na mocy podpisanej 10 września 1960 r. w Warszawie *Umowy między rządem PRL a rządem CSRS o współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej* utworzono Polsko-Czechosłowacki Komitet Współpracy

⁶ AAN, KP, sygn. 317/1, Porozumienie o współpracy naukowo-technicznej między Rzeczypospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich; zob. też Polsko-radziecka współpraca naukowo-techniczna (materiały i dokumenty), Komitet Nauki i Techniki, WZ 25, 1972, s. 18–19.

⁷ *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 1950, Nr 8, poz. 85.

⁸ BOROWY, M.: Było to nowum. *Polityka*, 1964, Nr 32; SKODLARSKI, J.: Procesy integracyjne w polsko-czechosłowackich stosunkach gospodarczych (1947–1949). *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego*. Nauki Ekonomiczne i Socjologiczne, Seria III, Nr 39, s. 133 i n.

⁹ KASER, M.: *Comecon: Integration problems of the planned economies*. London 1965, s. 106.

¹⁰ AAN, KP, sygn. 350/1, Notatka dla Wiceprezesa..., s. 2–3.

Gospodarczej i Naukowo-Technicznej (KWGiNT). Umowa ta anulowała poprzednie porozumienia z lat: 1947 i 1957, a z dniem jej zatwierdzenia ustawała działalność Polsko-Czechosłowackiej KWNT¹¹.

Instytucjonalny system współpracy naukowo-technicznej

Instytucjonalny system współpracy naukowo-technicznej obejmował organa: krajowe, działające na szczeblu organizacji oraz między państwowe – utworzone na mocy porozumień pomiędzy krajami RWPG.

1. Organa krajowe i ich zadania

W Polsce od końca lat 40. do 1956 r. problematyką współpracy z KDL zajmowała się Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego (PKPG), a zagadnieniami stosunków naukowo-technicznej – funkcjonujący w jej ramach Departament Współpracy Gospodarczej (DWG), do którego zadań należało m.in.¹²: 1) opracowywanie projektów uchwał komisji współpracy naukowo-technicznych; 2) przedstawianie prezydium rządu analiz i sprawozdań z wykorzystania pomocy naukowo-technicznej; 3) uzgadnianie z zagranicznymi partnerami możliwości wzajemnego udzielania świadczeń; 4) opracowywanie informacji w sprawie osiągnięć technicznych i organizacyjnych partnerów; 5) bieżące śledzenie właściwego przebiegu realizacji uchwał komisji współpracy naukowo-technicznej; 6) przedstawianie Przewodniczącemu PKPG wniosków w sprawie zatwierdzania planów współpracy naukowo-technicznej oraz wniosków odnośnie do tematów pozaplanowych przedkładanych przez poszczególne resorty; 7) organizowanie stałych sesji (1–2 w roku) komisji współpracy naukowo-technicznej; 8) prowadzenie bieżącej kontroli wykorzystania otrzymywanej pomocy naukowo-technicznej oraz sporządzanie zbiorczych sprawozdań z jej wykorzystania.

Spora funkcji, głównie o charakterze wykonawczym, spełniała też Centrala Handlu Zagranicznego „CEKOP” (wcześniej Biuro Dokumentacji Technicznej), która m.in.: udzielała zleceń na wykonywanie dokumentacji technicznej dla zagranicznych partnerów, zajmowała się wysyłką i sprowadzaniem dokumentacji, organizowała wyjazdy specjalistów za granicę oraz przyjmowała zagranicznych praktykantów, dokonywała rozliczeń finansowych za otrzymywaną i przekazywaną pomoc naukowo-techniczną.

Uchwałą Prezydium Rządu z dnia 18 października 1956 r. sprawy współpracy naukowo-technicznej przeszły w zakres działania Ministerstwa Handlu Zagranicznego (MHZ). Stało się to po przekształceniu PKPG w Komisję Planowania przy Radzie Ministrów i przekazaniu przez jej przewodniczącego sfery współpracy naukowo-technicznej w gestię MHZ. I tu również powołano DWG, który spełniał podobne zadania, co i funkcjonujący w ramach PKPG, z tym, że większą uwagę próbowano zwrócić na powiązanie zagadnień współpracy naukowo-technicznej z zagadnieniami handlu zagranicznego. W wykazie zadań znalazły się więc takie, jak: analiza świadczonej pomocy naukowo-technicznej z punktu widzenia handlu zagranicznego, czy współdziałanie z komórkami

¹¹ Tamże, sygn. 234/73, Protokół z V Sesji Polsko Czechosłowackiego KWG, s. 3–4 i 17.

¹² AAN, Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą (= KWGZ), sygn. 6/8, p. 27. Od 1954 r. DWG zajmował się również zagadnieniami współpracy gospodarczej.

współpracy lub techniki w biurach radców i attache handlowych¹³. Natomiast podstawowym zadaniem komórek technicznych w polskich placówkach handlowych za granicą były: obserwacja rozwoju technicznego partnerów, przekazywanie uzyskanych materiałów do kraju, działanie w kierunku wymiany doświadczeń oraz współdziałanie w dziedzinie postępu technicznego i rozwoju nauk technicznych¹⁴.

Tryb realizacji świadczeń naukowo-technicznych miał charakter scentralizowany. Za czasów PKPG poszczególne resorty przysyłały jej projekty zapotrzebowania na pomoc naukowo-techniczną z zagranicy¹⁵. W centrali – na ich podstawie – opracowywano zbiorcze plany, które przesyłano (od 1951 r.) partnerom w celu *ulawienia im wczesnego zbadania możliwości zaspokojenia potrzeb PRL*¹⁶. Plany te cechowało ogromne sformalizowanie i szczegółowość¹⁷. Były one następnie omawiane w formie indywidualnych wniosków o pomoc na sesjach KWNT, gdzie – po ich rozpatrzeniu – zapadały określone uchwały. Po przejściu spraw współpracy naukowo-technicznej przez MHZ, zmodyfikowano nieco tryb jej realizacji. W terminach wskazanych przez DWG MHZ, resorty składały (uzgodnione z Ministerstwem Finansów i szeregiem departamentów MHZ) zamówienia na uzyskanie pomocy naukowo-technicznej w formie bezpośrednio nadającej się do przesłania partnerom. Wnioski te – podpisane w imieniu resortów przez upoważnione osoby – kierowane były do poszczególnych krajów, w celu zajęcia przez nie stanowiska, odnośnie do możliwości ich realizacji. Dopuszczano również zgłaszanie zapotrzebowania na pomoc nie objętą planem. Zamówienia takie musiały mieć jednak zapewnione pokrycie finansowe i być akceptowane przez kierownictwa resortów. W przypadku nawiązania bezpośredniej współpracy, ministerstwa mogły samodzielnie wymieniać z partnerami swoje zapotrzebowania.

Jeśli zaś chodzi o zamówienia partnerów na pomoc ze strony polskiej, to były one przesyłane przez DWG MHZ do odpowiednich ministerstw, które miały obowiązek udzielić szczegółowej odpowiedzi co do możliwości jej okazania, a przy przekazywaniu dokumentacji – określić jej cenę. Stanowiska resortów uważano za obowiązujące i jako takie – po uprzedniej ocenie przez DWG ich zbieżności z interesami handlu zagranicznego – stanowiły podstawę do podejmowania uchwał przez komisje współpracy naukowo-technicznej. W przypadku zaś prowadzenia przez ministerstwa bezpośredniej współpracy z resortami partnerów, zobowiązane one były przed udzieleniem odpowiedzi do uzyskania opinii DWG.

Realizację uchwał dotyczących wysyłania specjalistów na praktyki i konsultacje, resorty prowadziły we własnym zakresie. Polegało to m.in. na: przedstawianiu partnerom zagranicznym programu praktyk, uzgodnieniu ich terminu oraz przeprowadzeniu instruktażu z delegowanymi. Natomiast w przypadku wyjazdów z kilku resortów dla realizacji tych samych zagadnień, wykonanie ich koordynował DWG. Również sprawy związane z przyjazdem do Polski zagranicznych specjalistów znajdowały się w gestii resortów. Jak już wspomniano, techniczną stroną realizacji uchwał zajmowała się CHZ „CEKOP”.

¹³ Tamże, Zarządzenie Ministra Handlu Zagranicznego z 1956 r. w sprawie struktury organizacyjnej i zakresu działania DWG (kopia).

¹⁴ Tamże, Wytoczne prace komórek technicznych w polskich placówkach handlowych za granicą (projekt).

¹⁵ AAN, PKPG, sygn. 1458, 1464, 1465 i 1466.

¹⁶ Tamże, sygn. 1463, k. 53–54 i zał. 2.

¹⁷ Tamże, Zał. 1 (Aneks).

Resorty miały obowiązek przedstawiania DWG sprawozdań kwartalnych z realizacji uchwał oraz półrocznych – z wykorzystania otrzymanej pomocy. Zalecano im także przekazywanie do Departamentu – w formie ofert – własnych osiągnięć naukowo-technicznych z ewentualnym zaznaczeniem kraju, który oferta ta mogłaby szczególnie zainteresować. Z kolei DWG zajmował się zbieraniem podobnych materiałów od partnerów, przede wszystkim z ZSRR, Czechosłowacji i z NRD¹⁸.

Po niespełna dwóch latach, sprawy współpracy naukowo-technicznej przeszły w gestię nowo utworzonego organu rządowego: Komitetu Współpracy Gospodarczej i Naukowo-Technicznej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Został on powołany na mocy Uchwały Nr 58/58 Rady Ministrów z dnia 15 marca 1958 r. *do koordynacji i nadzorowania działalności resortów i organów PRL w dziedzinie współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej realizowanej w ramach działalności RWPG, międzypaństwowych Komitetów Bezpośredniej Współpracy Gospodarczej [...] i innych organizacji międzynarodowych, a także w ramach umów i porozumień międzypaństwowych w tej dziedzinie*¹⁹. Na jego czele stał wiceprezes Rady Ministrów, powoływany przez jej prezesa, a organem wykonawczym było stałe biuro, działające w ramach Urzędu Rady Ministrów. Przewodniczącym Komitetu został Piotr Jaroszewicz, a jego zastępcą Roman Fidelski, a następnie – Henryk Różański (od 27 czerwca 1959 r. do końca 1962 r.)²⁰.

Do szczegółowo określonych zadań Komitetu należało m.in.:²¹ 1) opracowywanie w porozumieniu z ministerstwami i Komisją Planowania oraz Radą do Spraw Techniki przy Prezesie Rady Ministrów ramowych projektów wieloletnich i rocznych planów współpracy naukowo-technicznej oraz przedkładanie ich do akceptacji Radzie Ministrów; 2) koordynacja prac ministerstw w zakresie realizacji planów współpracy naukowo-technicznej z zagranicą; 3) koordynacja i nadzór nad działalnością polskich sekcji w RWPG; 4) badanie efektywności współpracy naukowo-technicznej dla polskiej gospodarki i opracowywanie dla Rady Ministrów systematycznej informacji i oceny rezultatów pracy polskich organów i komórek współpracy naukowo-technicznej oraz przedstawianie wniosków zmierzających do podniesienia efektywności i poszerzenia tej współpracy; 5) występowanie w inicjatywę rozpatrzenia przez RWPG i międzypaństwowe Komitety Bezpośredniej Współpracy Gospodarczej *zagadnień o poważnym znaczeniu dla rozwoju gospodarki PRL*; 6) przygotowywanie do akceptacji Rady Ministrów stanowiska delegacji polskiego rządu na sesjach RWPG i międzypaństwowych Komitetów Bezpośredniej Współpracy Gospodarczej oraz wniosków dotyczących zatwierdzenia powziętych na tych sesjach postanowień; 7) zatwierdzanie instrukcji dla polskich delegacji resortowych na obrady międzynarodowych organizacji naukowo-technicznych; 8) przedstawianie wniosków w sprawach dalszego rozwoju współpracy. Komitet zobowiązał ministrów do składania mu okresowych informacji i sprawozdań w zakresie prowadzonych przez nich prac

¹⁸ AAN, KWGZ, sygn. 6/8, p. 27.

¹⁹ AAN, sygn. KP 350/1, Uchwała nr 58/58 Rady Ministrów w sprawie powołania Komitetu Współpracy Gospodarczej i Naukowo-Technicznej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Szerzej zob. MARKS, B. P.: Polsko-czechosłowacka współpraca naukowo-techniczna w ramach Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej w latach 1949–1960. In: STOLARCZYK, M. – KUZICKI, J. – GRATA, P. (eds.): *Z dziejów regionów Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.* Rzeszów 2008, s. 180–181.

²⁰ RÓŻAŃSKI, H.: c. d., s. 105–107, 132–133.

²¹ Tamże, s. 107–109.

dotyczących współpracy naukowo-technicznej z zagranicą. Rada Ministrów poleciła likwidację DWG w MHZ.

W 1962 r., Uchwałą nr 305/62 RM z 4 października tegoż roku, powyższy Komitet przekształcono w Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą (KWGZ) przy Radzie Ministrów. W uchwale tej stwierdzono, że *Komitet jest organem Rady Ministrów powołanym do koordynowania realizacji polityki Rządu oraz inicjowania prac w dziedzinie rozwoju współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej z zagranicą*²². Jego przewodniczącym był również wiceprezes Rady Ministrów.

Do zakresu działania KWGZ należało opracowywanie projektów wytycznych i przepisów dotyczących współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej, przedstawianie ich Radzie Ministrów, ustalanie wytycznych dla resortów oraz koordynacja i kontrola działalności w zakresie: 1) ogólnych zagadnień współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej z zagranicą, zwłaszcza w obszarze międzynarodowego podziału pracy, specjalizacji produkcji oraz kooperacji gospodarczej i naukowo-technicznej; 2) spraw wynikających z uczestnictwa Polski w RWPG; 3) współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej z krajami socjalistycznymi, prowadzonej w trybie dwu- lub wielostronnym, lecz poza ramami organizacyjnymi RWPG.

W Uchwale nr 305/62 szerzej i bardziej szczegółowo – niż w poprzedniej – określono zadania i uprawnienia KWGZ w dziedzinie współpracy naukowo-technicznej dotyczące m.in.: prowadzenia sekretariatów dwustronnych komisji i komitetów współpracy naukowo-technicznej, zatwierdzania protokołów z ich posiedzeń, przygotowywania i zawierania umów o współpracy naukowo-technicznej, a także innych umów i porozumień międzypaństwowych, gdy zawierały one postanowienia dotyczące tej współpracy. Podkreślono też wyraźniej rolę Komitetu, jako inicjatora i koordynatora współpracy naukowo-technicznej, poprzez mocniejsze zaakcentowanie jego funkcji nadzoru i kontroli nad resortami. Wzmocniono kolegialny skład Komitetu, w którym znaleźli się ministrowie, zamiast – jak to określono w poprzedniej uchwale – przedstawicieli ministerstw. 12 października 1962 r. Komitetowi został nadany statut²³.

W początkowym okresie swego działania, KWGZ zatrudniał 53 pracowników (na posiadanych 68 etatów), przy czym: w Zespole do spraw RWPG – 12, w Zespole ds. Współpracy Dwustronnej z Krajami Socjalistycznymi – również 12, a np. w Zespole ds. Współpracy z Rozwiniętymi Krajami Kapitalistycznymi tylko 4 osoby, zaś w Zespole Studiów i Analiz jedynie jedną. Niezależnie od Biura KWGZ w Komisji Planowania przy RM, istniał 17-osobowy aparat, który zajmował się problematyką planowania współpracy oraz prowadził konsultacje z krajami socjalistycznymi²⁴. Decyzją prezesa Rady Ministrów również w poszczególnych resortach gospodarczych i w zjednoczeniach wyodrębniono wyspecjalizowany aparat zajmujący się problematyką współpracy w ramach określonej branży, opracowywaniem powiązań międzybranżowych z partnerami oraz kontrolą realizacji podejmowanych ustaleń. Obok wymienionych powyżej organów, niektórymi zagad-

²² AAN, KP, sygn. 350/1, Uchwała nr 305/62 Rady Ministrów z dnia 4. 10. 1962 r. w sprawie przekształcenia Komitetu Współpracy Gospodarczej i Naukowo-Technicznej z Zagranicą przy Radzie Ministrów w Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów.

²³ Tamże, Zarządzenie nr 97 Prezesa Rady Ministrów w sprawie nadania statutu Komitetowi Współpracy Gospodarczej z Zagranicą.

²⁴ AAN, KP, sygn. 350/3, Dotychczasowa organizacja kierowania współpracą gospodarczą w PRL i innych krajach socjalistycznych, s. 2.

nieniami współpracy zajmowały się także: Komisja Planowania przy Radzie Ministrów, Komitet Nauki i Techniki, Polska Akademia Nauk, Ministerstwo Spraw Zagranicznych oraz Ministerstwo Handlu Zagranicznego²⁵.

Trzeba tu podkreślić, że – w świetle materiałów źródłowych – pomiędzy organami realizującymi zadania z zakresu współpracy naukowo-technicznej często dochodziło do sporów kompetencyjnych odnośnie do zakresu i funkcji przez nie pełnionych.

Likwidacja KWGZ nastąpiła w dniu 1 lipca 1970 r. Jego kompetencje i zadania zostały przejęte przez: Komisję Planowania przy Radzie Ministrów, Komitet Nauki i Techniki, Ministerstwo Spraw Zagranicznych oraz Biuro Przedstawiciela PRL w RWPG (zlokalizowane w Urzędzie Rady Ministrów)²⁶. W przypadku nawiązania bezpośredniej współpracy, ministerstwa mogły samodzielnie wymieniać z partnerami swoje zapotrzebowania. Również realizację uchwał dotyczących wysyłania specjalistów na praktyki i konsultacje, jak i sprawy związane z przyjazdem do Polski zagranicznych specjalistów, resorty prowadziły we własnym zakresie. Podobne organa do funkcjonującego w Polsce powstały również w innych krajach RWPG. W Czechosłowacji współpracą naukowo-techniczną zajmowała się Państwowa Komisja do spraw Współpracy Gospodarczej i Naukowo-Technicznej z Zagranicą (została zlikwidowana w 1967 r.).

2. Organa międzypaństwowe

Jak wspominałem, Polsko-Czechosłowacka Komisja Naukowo-Techniczna została utworzona 4 lipca 1947 r. Działała ona w oparciu statutu i *Ogólne warunki realizacji współpracy naukowo-technicznej*, zaktualizowane m.in. w 1955 roku²⁷. Komisja posiadała dość szeroki, jak na ówczesne czasy, zakres działania. Świadczy o tym m.in. jej struktura organizacyjna – w jej ramach funkcjonowało 6 podkomisji²⁸: 1) Instytutów Naukowo-Badawczych, 2) Normalizacji, 3) Szkolenia Zawodowego, 4) Naukowej Organizacji Pracy, 5) Patentów, Licencji i Biur Konstrukcyjnych, 6) Budownictwa. Po utworzeniu RWPG partnerzy zgodzili się na uproszczenie organizacji współpracy. Zgodnie z postanowieniem przedstawicieli Polsko-Czechosłowackiej Rady Współpracy Gospodarczej z 12 czerwca 1949 r., połączono Komisję Naukowo-Techniczną z Komisją Przemysłową, ustalając jednocześnie zasady działania nowo utworzonej komisji²⁹. W 1953 r. zmieniono jej nazwę na: Komisja Współpracy Naukowo-Technicznej i przyjęto nowe zasady działania, zmierzające do usprawnienia realizacji uchwał³⁰.

Ustanowiono wówczas także formę *szerokich kontaktów między przedstawicielami poszczególnych przemysłów*. W jej ramach powołano szereg dwustronnych komisji do spraw współpracy gospodarczej, zespołów ekspertów i grup specjalistów, głównie w zakresie przemysłów: hutniczego, chemicznego, maszynowego i lekkiego. Z organami tymi, które przede wszystkim miały ściśle współpracować z jednostkami handlu zagranicznego, wiązano duże nadzieje na szybki rozwój współpracy. W wymienionym powyżej roku odbyły

²⁵ AAN, KP, sygn. 350/1, Notatka dla Wiceprezesa Rady Ministrów towarzysza P. Jaroszewicza, s. 5–9.

²⁶ AAN, KWGZ, Notatka dla AAN w sprawie KWGZ zlikwidowanego z dniem 1. 7. 1970, Warszawa 25. 3. 1971.

²⁷ AAN, KWGZ, sygn. 6/8, p. 26, Departament Prawny komunikuje..., k. 564–567; tamże, sygn. 6/6, Notatka o przebiegu współpracy gospodarczej między PRL i CSR z 17 IV 1957.

²⁸ AAN, PKPG, sygn. 266, Protokół z (I) posiedzenia Komisji Naukowo-Technicznej..., s. 1.

²⁹ AAN, KWGZ, sygn. 6/2, Protokół z I wspólnej sesji Polsko-Czechosłowackiej Komisji Naukowo-Technicznej i Polsko-Czechosłowackiej Komisji Przemysłowej.

³⁰ Tamże, Protokół V sesji KWNT między PRL a Republiką Czechosłowacką.

się jedynie spotkania komisji w dziedzinie hutnictwa i energetyki. Ich rezultaty były jednak mało znaczące. Przyczyn tego stanu rzeczy upatrywano w „nierównym zainteresowaniu partnerów” omawianą problematyką oraz w braku właściwego rozgraniczenia kompetencji poszczególnych organów. Uważano, że próbowały one „wyręczać” aparat zajmujący się sprawami handlu zagranicznego³¹.

Wytyczne dotyczące działalności Komisji sformułowano dopiero na jej VIII sesji w październiku 1955 r. Zgodnie z nimi do zakresu pracy KWNT należało m.in.: rozpatrywanie wszelkich projektów obu krajów zmierzających do pogłębienia i rozszerzenia współpracy naukowo-technicznej pomiędzy partnerami oraz podejmowanie i zapewnienie realizacji uchwał zatwierdzonych przez rządy obu krajów.

Ustalono również: 1) przedmiot i formy współpracy naukowo-technicznej: w oparciu o *zasady sofijskie*; 2) skład Komisji – m.in. dwie sekcje, z których każda posiadała 6 członków; 3) tryb działania: sesje zwyczajne (dwa razy w roku) i nadzwyczajne – zwoływane z inicjatywy którejkolwiek ze stron w przypadku zgody obu przewodniczących, na których m.in. rozpatrywano wnioski w trybie między-sesyjnym; 4) kwestie protokołów: nabierały mocy prawnej po ich zatwierdzeniu przez rządy obu krajów; 5) sprawy wydatków Komisji; 6) problematykę realizacji uchwał KWNT i ich kontroli – m.in. zakazano przekazywania stronie trzeciej wyrobów wykonanych na podstawie udzielonej pomocy naukowo-technicznej (i jej wyników) bez uprzedniej zgody kraju ją przekazującego³².

Do rozwoju współpracy dokumentacyjnej miało się przyczynić podjęcie już w początkach lat 50. współdziałania przez Główny Instytut Dokumentacji Naukowo-Technicznej z jego czechosłowackim odpowiednikiem: Technické dokumentační středisko³³. Również w latach 1954–1955 podjęto próby zintensyfikowania wymiany dokumentacji przez powstałe w tym czasie branżowe komisje, podkomisje i zespoły ekspertów³⁴. Ich spotkania miały jednak przede wszystkim charakter informacyjny³⁵. Nawiązana została także współpraca instytutów naukowo-badawczych i biur projektowo-konstrukcyjnych. Koncentrowała się głównie na: ustalaniu kierunków wzajemnego współdziałania, wymianie spisów zakończonych prac (w tym dokumentacji projektowych) oraz różnego rodzaju informacji i publikacji. W Polsce instytuty i biura znajdowały się dopiero w stadium organizacji. Posiadając z reguły niewielki dorobek, nie były w stanie efektywnie współpracować z odpowiednimi jednostkami bardziej rozwiniętych państw RWPG. Od kwietnia 1952 r. do końca czerwca 1955 r. liczba polskich instytutów n-b wzrosła z 53 do 70, przy czym 12 z nich utworzono w resortach, które wcześniej ich nie posiadały³⁶. Do kolejnego rozszerzenia funkcji KWNT „w celu dalszej operatywniejszej realizacji współpracy” doszło na jej XII sesji w kwietniu 1959 r.³⁷, natomiast na kolejnej – w czerwcu 1960 r. – ustalono,

³¹ AAN, PKPG, sygn. 1463, Sprawozdanie..., k. 38–40.

³² AAN, KWGZ, sygn. 6/2, Protokół VIII sesji KWNT między PRL i Republiką Czechosłowacką..., Zał. nr 1.

³³ Tamże, Protokół z II posiedzenia Polsko-Czechosłowackiej Komisji naukowo-technicznej, k. 149–150.

³⁴ Materiały na ten temat znajdują się m.in. w teczках AAN, PKPG, sygn. 1521, 1561, 1563, 1581, 1582, 3860; AAN, KWGZ, sygn. 6/8; KP, sygn. 234/82.

³⁵ Wymieniano głównie informacje o normach, wskaźnikach techniczno-ekonomicznych oraz wzorach i modelach produkcji. Zob. np.: KORALKOWA, K.: Piętnaście lat polsko-czechosłowackiej umowy o przyjaźni i pomocy wzajemnej. *Sprawy Międzynarodowe*, 1962, Z. 9, s. 98.

³⁶ Obliczenia własne na podstawie: AAN, PKPG, sygn. 1714, 1715.

³⁷ AAN, KWGZ, sygn. 6/2, Protokół XII sesji Polsko-Czechosłowackiej KWNT, nlb.

na podstawie decyzji Polsko-Czechosłowackiego KWG i NT podjętych na jego pierwszym posiedzeniu, zasady bezpośredniej współpracy naukowo-technicznej³⁸.

Jak już wspomniano, na mocy polsko-czechosłowackiego Układu z 7 maja 1957 r. został utworzony Polsko-Czechosłowacki Komitet Współpracy Gospodarczej. Powołano go *w celu realizacji współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej między obu krajami oraz operatywnego rozwiązywania zagadnień wynikających z tej współpracy*. Zadania odnośnie do współpracy sformułowano w nim w sposób ogólny. Zalecono m.in. stałe jej rozszerzanie i pogłębianie oraz koordynowanie planów prac badawczych i naukowych. Dla ich realizacji KWG miał utworzyć stałe i niestałe organy. Zakres działalności i organizacji Komitetu określał jego statut, stanowiący załącznik do Układu³⁹. Podczas I posiedzenia KWG w październiku 1957 r. w Warszawie postanowiono rozwinąć bezpośrednią współpracę pomiędzy polskimi a czechosłowackimi ministerstwami⁴⁰.

Na II posiedzeniu KWG w sierpniu 1958 r. przyjęto szereg postanowień zmierzających do usprawnienia trybu realizacji współpracy naukowo-technicznej⁴¹. Po utworzeniu Polsko-Czechosłowackiego Komitetu Współpracy Gospodarczej i Naukowo-Technicznej, podczas VI sesji (w styczniu 1961 r.), zatwierdził on nowe „Ogólne zasady i warunki prowadzenia współpracy naukowo technicznej między PRL a CRS”⁴². Ustalono w nich m.in., że współdziałanie będzie odbywać się w trybie bezpośredniej współpracy – upoważnionych do tego przez Komitet – ministerstw i urzędów centralnych obu krajów⁴². W październiku następnego roku partnerzy podpisali *Porozumienie o współpracy w dziedzinie wymiany informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej*⁴³. Na VIII sesji Komitetu (maj/czerwiec 1963 r.) przyjęto – w oparciu o propozycje będące przedmiotem wcześniejszych rozmów sekretarzy generalnych partii obu krajów: Władysława Gomułki (PZPR) z Antoninem Novotnym (KPCz) – szereg zaleceń dotyczących „pogłębienia i nowych form” w dziedzinie nauki i techniki, m.in.: nowych porozumień o bezpośredniej współpracy naukowo-technicznej, opracowania tematycznego planu współpracy na przyszłe lata, rozwiązania kwestii normalizacyjnych i unifikacyjnych⁴⁴.

Nowe ustalenia dotyczące rozwoju współpracy naukowo-technicznej zostały przyjęte podczas XI Sesji KWGiNT w maju 1967 r., gdzie m.in. partnerzy zatwierdzili „Tymczasowe zasady współpracy między placówkami naukowo-badawczymi i organizacjami projektowo-konstrukcyjnymi PRL i CSRS w dziedzinie badań naukowych i technicznych”. Komitet polecił również opracowanie – do końca w.w. roku – propozycji dotyczących warunków odpłatności za wzajemnie przekazywaną dokumentację techniczną

³⁸ Tamże, Protokół z XIII sesji Polsko-Czechosłowackiej KWNT.

³⁹ AAN, KWGZ, sygn. 6/6, Układ między Rządem PRL a Rządem Republiki Czechosłowackiej w sprawie utworzenia Polsko-Czechosłowackiego Komitetu Współpracy Gospodarczej (wraz z załącznikiem).

⁴⁰ AAN, KP, sygn. 234/70, Protokół z II posiedzenia Polsko-Czechosłowackiego Komitetu Współpracy Gospodarczej, Zał.: 1, 2, 3. Napotykała ona na poważne trudności, gdyż strona czechosłowacka nie wyraziła zgody na współpracę

z pominięciem konieczności uzgodnienia jej problematyki z Polsko-Czechosłowacką KWNT.

AAN, KWGZ, sygn. 20/31, Pismo Attache Handlowego S. Kubiczka...

⁴¹ AAN, KP, sygn. 234/70, Protokół z II posiedzenia Polsko-Czechosłowackiego Komitetu Współpracy Gospodarczej, s. 18.

⁴² AAN, KP, sygn. 234/74, Protokół z VI Sesji Polsko-Czechosłowackiego KWGiNT, zał. 2.

⁴³ AAN, KWGZ, sygn. 20/31, Notatka o polsko-czechosłowackiej współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej.

⁴⁴ AAN, KP, sygn. 234/78, Protokół z VIII Sesji Polsko-Czechosłowackiego KWGiNT, s. 29–31.

i technologiczną, a także umowy o prawnej ochronie patentów i wynalazków⁴⁵. Zasady i warunki współpracy między placówkami naukowo-badawczymi (n-b) i organizacjami projektowo-konstrukcyjnymi (p-k) miały charakter tymczasowy i zostały określone jedynie w sposób ramowy. Do tego czasu współpraca odbywała się za pośrednictwem dwustronnych komitetów i komisji współpracy naukowo-technicznej, które ustalały jej warunki i wyznaczały jednostki współpracujące. Po wprowadzeniu – od II połowy lat 50. – zasad tzw. współpracy bezpośredniej, wspomniane komitety i komisje zatwierdzały, opracowaną przez instytuty n-b i biura p-k, tematykę współdziałania. W trakcie kolejnej sesji – w marcu 1970 r. – KWGiNT postanowił zaktualizować obowiązujące wcześniej przepisy i warunki prowadzenia dwustronnej współpracy naukowo-technicznej, zalecając powołanie mieszanej grupy roboczej do opracowania tego zagadnienia (w terminie do końca tegoż roku). Zatwierdził także kolejne dokumenty: *Ogólne zasady odpłatnego przekazywania między PRL i CSRS dokumentacji technicznych o szczególnym znaczeniu, opracowanych w jednym kraju oraz Zasady wymiany stażystów*⁴⁶.

W sumie, w latach 1957–1970 odbyło się 12 posiedzeń KWG oraz KWGiNT. Posiedzeniom tym przewodniczyli: ze strony polskiej – Piotr Jaroszewicz (oprócz sesji VII, której przewodniczył Zenon Nowak i sesji IX, której przewodniczył Franciszek Waniółka)⁴⁷, a ze strony czechosłowackiej: Ludmila Jankovcová (sesjom I–VIII), Otakar Šimůnek (sesjom IX–XI) i Václav Hůla (sesji XII).

Uwagi końcowe

Niemal w całym omawianym tu okresie, współpraca w sferze naukowo-technicznej miała charakter ściśle scentralizowany. Niemożliwe było jej prowadzenie bez pominięcia odpowiednich organów. Na podstawie analizy materiałów archiwalnych i dostępnej literatury przedmiotu można z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić, że rozbudowany instytucjonalny system współdziałania był poważnym czynnikiem ograniczającym polsko-czechosłowackie stosunki naukowo-techniczne. Częste zmiany i modyfikacje – zarówno międzyrządowych, jak i krajowych – organów, świadczą o braku jednolitej, kompleksowej koncepcji współpracy i o podporządkowaniu struktury aparatu realizacji doraźnych, krótkoterminowych zadań. Potwierdza to również brak wyraźnego rozgraniczenia kompetencji organów zajmujących się współdziałaniem. Rozwój polsko-czechosłowackiej współpracy naukowo-technicznej hamowało także wiele innych barier, będących rezultatem: istniejącego wówczas systemu ekonomicznego krajów socjalistycznych, narzuconych przez RWPG zasad współdziałania, czy też specyfiki stosunków w sferze nauki i techniki. Częściowo zostały one zdefiniowane w artykule, można je również znaleźć w literaturze przedmiotu⁴⁸.

⁴⁵ AAN, KP, sygn. 234/81, Protokół z XI Sesji Polsko-Czechosłowackiego KWGiNT, s. 16–17 i Zał. nr 6.

⁴⁶ AAN, KP, sygn. 324/5, Protokół z XII Sesji Polsko-Czechosłowackiego KWGiNT, s. 18 i Zał. nr 4 i 5.

⁴⁷ Na temat funkcji państwowych pełnionych przez wymienione osoby zob. MOŁDAWA, T. (ed.): *Ludzie władzy 1944–1991*. Warszawa 1991; strony podane są w indeksie osób (s. 464 – P. Jaroszewicz; s. 472 – Z. Nowak; s. 479 – F. Waniółka).

⁴⁸ Zob. np.: MARKS, B.: *Współpraca naukowo-techniczna Polski z europejskimi krajami RWPG (1949–1970) : Przyczynek do oceny*. In: *Celem nauki jest człowiek... : Studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane Helenie Madurowicz-Urbańskiej*. Kraków 2000, s. [241]–249.